

KÖZELKÉP

A falvakban élő gyermekes háztartások helyzete Kárpátalján

CZIBERE IBOLYA¹ – LONCSÁK NOÉMI²

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban az ukrainai falvakban élő magyar kisebbségek gyermekes háztartásainak helyzetét mutatjuk be, az általunk készített kvalitatív és kvantitatív kutatások eredményei alapján. A feltáró kutatásban 23 interjú készült, a kérdőíves kutatás során pedig összesen 139 háztartásról és 253 gyermekről nyertünk adatokat. A háztartások életszínvonalára és deprivációs jellemzői alapján mutatjuk be a gyermekes háztartások szegénységét. Elemzésünk központi elemei azok a sajátos munkaerőpiaci helyzetek, jövedelemszerzési lehetőségek, munkavégzési formák, melyek a gyermekes háztartások számára a megélhetést biztosítják. A kutatásban vizsgált térség problémáin túl bemutatásra kerülnek azok a stratégiák, élethelyzetek, amelyek a kárpátaljai magyarságot jellemzik, és amelyek túlmutatnak az ismert európai szegénységi formákon.

KULCSSZAVAK: kárpátaljai magyarság, gyermekes háztartások, szegénység, depriváció, munkaerőpiac, jövedelemszerzés, atipikus munka

ABSTRACT

The situation of Hungarian minority households with children in Transcarpatia

In our study, we present the situation of Hungarian minority households with children in Ukrainian villages based on the results of our qualitative and quantitative researches. In the exploratory research, 23 interviews were made, and in the questionnaire, research data were obtained from a total of 139 households and 253 children. We present the poverty of households with children along the standard of living and the deprivation features of the households. The core of our analysis is the specific labor market situation, the earning opportunities, and forms of employment that provide for livelihoods for the households with children. Beside the backwardness of the area studied in the research, the strategies and life situations that characterize the Transcarpathian Hungarians are also presented, which are beyond the known European forms of poverty.

KEYWORDS: Transcarpathian Hungarians, households with children, poverty, deprivation, job market, income acquisition, atypical work forms

¹ Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, egyetemi docens.

² Debreceni Egyetem, Szociológia és társadalompolitika doktori program, doktorandusz.

KÖZELKÉP

Bevezetés

Tanulmányunkban az ukrainai falvakban élő magyar kisebbségek gyermekes háztartásainak helyzetét mutatjuk be, elsősorban az ott élő családok szegénységének és kirekesztődésének jellemzőin keresztül. Az Ukrájában elérhető legfrissebb népszámlálás adatok szerint (2001) az ott élő magyarok száma 151 500 fő, ezzel a második legnagyobb kisebbségi csoport az országban (Molnár – Molnár 2005). Többségük (73,8%) Magyarország határától legfeljebb 20 kilométeres távolságban él (Gyémánt 2011). Kárpátalja népességének többsége falvakban él (63,6%), míg pl. az orosz kisebbségi közösségek túlnyomórészt városokban (Braun – Cserniczkó – Molnár 2010). A magyarok által lakott térségben az egyetlen megélhetést biztosító ágazat a mezőgazdaság. Ennek egyik legfontosabb oka, hogy az ipari vállalatok tönkrementek és sokan visszaköltöztek a falvakba (Baranyi – Balcsók 2004). A legnagyobb problémát a magas munkanélküliségi arány jelenti, amely a legutolsó hivatalos becslések szerint 2017-ben 10,2 százalék volt. Ez a valóságban jóval magasabb érték, becslések szerint a rejtett munkanélküliséggel együtt ez az arány három-négyszerezese a hivatalos adatoknak (Kovály – Eröss – Tátrai 2017). Egyes magyarok lakta településeken ez akár 100 százalék is lehet. A perifériális munkaerőpiaci helyzet kedvezőtlenül hat a helyben megszerezhető munkajövedelmekre is (Sik 2015). Az ilyen helyzetben lévő települések lakossága arra kényszerül, hogy illegális munkából tartsa el magát és családját. Biztos megélhetést sok esetben a magyar határ közelsége ad (Gyémánt 2011). A fővárosból nézve a térség mind gazdasági, mind földrajzi értelemben marginális terület, perifériális helyzetben van, kevés figyelem hárul rá és még kevesebb fejlesztési forrás érkezik. A kárpátaljai magyarok körében az utóbbi években megnőtt a munkamigráció elfogadottsága, amely különösen jelentős szerepet játszik a megélhetés biztonságában. Ugyanakkor a megélhetési stratégiák széles tárháza alakult ki a legális és illegális, formális és informális megoldások sajátos ötvözeteként (Kovály – Eröss – Tátrai 2017). A Central Intelligence Agency által kiadott The World Factbook (2010) adatai szerint Ukrajna lakosságának 24,1 százaléka a szegénységi küszöb alatt él, de erre vonatkozóan részletes adatok az ország statisztikáiban nem érhetők el. Ugyancsak hiányoznak a jóléti ellátásokról szóló információk is, a szociálpolitikai rendszer jellemzőiről sem érhetők el közvetlen statisztikai adatok.

A nyelvhasználat kérdése további hátrányokat jelent, alapjaiban meghatározza az ukrainai magyarság életkörülményeit. Ukrájában az ukrán nyelv a hivatalos ügyek intézésének nyelve a magyar anyanyelvű térségekben is. Mivel a magyar kisebbséghez tartozók többsége nem beszéli az ukrán nyelvet, áthidalhatatlan nehézségeket jelent a legegyszerűbb hétköznapi szituációk megoldása is, nem beszélve a hivatali ügyek intézéséről, a munkavállalásról, az egészségügyi vagy az iskoláztatási ügyek intézéséről.

KÖZELKÉP

A kárpátaljai magyarok környezetének infrastrukturális ellátottsága rendkívül hiányos. A vezetékes földgázrendszer kiépülése még a szovjet időkre tehető, amelynek fejlesztése a rendszerváltást követően leállt. A későbbi fejlesztések az ukrán falvakra koncentráltak, így a kutatás által érintett települések között is vannak olyanok, ahol még ma sincs vezetékes földgáz. Az ivóvízrendszer a települések 77 százalékában egyáltalán nincs kiépítve és mindössze 13 százalékukban tekinthető teljesen megoldottnak. A csatornázottság még ennél is rosszabb, a megkérdezettek 82 százalékánál egyáltalán nincs kiépítve a hálózat. A szeméttárolás a 65 százalékuknál megoldottnak tekinthető, 25 százalékuknál teljesen hiányzik (Darcsi 2008).

A 2001-es népszámlás során Kárpátalján a lakosság 1,1 százaléka (14004 fő) romának vallotta magát. Kétharmaduk a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének, többségük magyarul beszél, a falusi cigányság körében ez a 80 százalékot is meghaladja. Körükben is rendkívül magas a munkanélküliek aránya. Földrajzi értelemben a falvak vagy városok egy-egy meghatározott részén, többnyire „táborokban” (romatelepeken) élnek, szegregált körülmények között, távol a központoktól és az egyébként is szűkösen elérhető intézményi szolgáltatásoktól. Többnyire a saját településeik infrastrukturális szolgáltatásai sem érnek el hozzájuk, általában ott sincs vezetékes ivóvíz, gázszolgáltatás, csatornázás, ahol a településen mindezek elérhetők (Braun – Csernicskó – Molnár 2010). A helyi cigányság a saját kategóriái szerint különbözteti meg csoportjait, amely a helyi nem cigány népesség által is elfogadott és használt kategorizáció. Ezek szerint a helyi cigányságon belül három csoport azonosítható, a legfelső réteg az „uci”, azaz a jómódú, gazdag cigányok csoportja, a középső réteg a „váci”, a vályogvető cigányok csoportja, ide tartoznak a hagyományos cigány mesterségeket és egyéb fizikai munkákat végzők, a legalsó, legszegényebb réteg pedig a „düci”, a dögevők csoportja, ők azok, akik az elhullott állatok tetemeit is elfogyasztják (Loncsák 2015).

1. A kutatás módszertana

Feltáró kutatásunkban a magyarok által lakott falvakban élő gyermekes háztartások életminőségét, szegénységének és társadalmi kirekesztettségének formáit vizsgáltuk. Ehhez kvantitatív és kvalitatív adatfelvételi eszközöket egyaránt alkalmaztunk. A kvantitatív adatfelvétel módszertana két kérdőív együttes alkalmazására épült.³ Az első kérdőív a háztartások szerkezetére, jövedelmi viszonyaira, a foglalkoztatási lehetőségekre, a lakáshelyzetre, a társas támogató rendszerekre, valamint a szubjektív jólétre kérdezett rá. A második, gyermekekre irányuló kérdőívben korosztályok-

³ A klasszikus magyarországi gyermekszegénység és gyermekesély kutatásokban használt, a MTA Gyerekesély-kutatócsoport által kidolgozott kérdőívet vettük alapul, melyet adaptáltunk, és a térségre vonatkozó kérdésekkel egészítettünk ki.

KÖZELKÉP

ra specializált kérdésekkel mértük a gyermekek fizikai szükségleteinek (táplálkozás, ruházkodás, fejlesztő játékok és eszközök, stb.) kielégítését, egészségi állapotukat, testi-szellemi fejlettségüket, az óvodai ellátáshoz történő hozzáférés esélyeit, az iskolai teljesítményeket, az iskolákban igénybe vehető szolgáltatásokat és a gyermekek jövőjére, továbbtanulására irányuló szülői aspirációkat. A felkeresett háztartásokban élő minden gyermekről önálló kérdőívet töltöttünk ki. A gyermekek szegénységének bemutatása jelen tanulmányunknak nem célja. A kvalitatív kutatás a kérdőíves adatfelvétel eredményeit egészítette ki, amelynek keretében 23 interjú készült cigány és nem cigány származásúakkal.

2. Mintavétel

A mintavételi eljárás során, a térségi-települési népességi adatok szinte teljes hiánya miatt módszertani nehézségekbe ütköztünk. A vizsgált térségre és a választott településekre vonatkozó népességi, és településszintű adatok csak a 2001-es népszámlálásból voltak elérhetőek, a településnagyságon túl nem álltak rendelkezésre sem háztartási, sem korcsoportonkénti megoszlások, sem egyéb információk. Többségében magyarok által lakott településeket választottunk a kutatás helyszínéül. A térségben a központi városon kívül (Beregszász) a falvak jelentik a tipikus településeket. Ezek lakosságszámukat tekintve három típusba sorolhatóak, a körülbelül 500-1000 fő közötti, a 1500-2000 fő közötti, valamint a 3000 fő körüli lakosságszámú települések körébe. A kutatási helyszínek ezen települési kategóriák alapján kerültek kiválasztásra.

Mivel megbízható alapsokasági adatok nem álltak rendelkezésre, arról sem kaptunk információkat, hogy hányan élnek a kiválasztott településeken, illetve hány gyermekes háztartás képezheti az alapsokaságot, ezért nem tudtuk pontosan meghatározni a mintanagyságot sem. Az adathiányok áthidalása érdekében felkerestük a térség kiváló terepismeretekkel rendelkező kulcsinformátorát, aki egyébként is „önkéntes közvetítő”⁴ szerepet tölt be a helyi lakosság és az ukrán hatóságok, intézmények, és szociális ellátók között a három kiválasztott településen, személyes megbízottja az ott élőknek hivatali ügyeik intézésében. Emiatt fontos információkkal rendelkezik a falvak lakosairól, illetve a gyermekes háztartásokról. A települési

⁴ „A közvetítő látja el azt a feladatot, amit európai országokban az önkormányzat, illetve annak szervei látnának el. Ez a hétköznapiakban azt jelenti, hogy a közvetítő beszéli a hivatali nyelvet, jogok és törvények ismerője, valamint a szovjet éra alatt hivatali pozíciót töltött be, ezáltal ismeri a rendszert és a rendszer is ismeri őt. Az emberek számára „szívességi alapon” információval szolgál a számukra elérhető juttatásokról, rászorultság és alanyi jogok alapján járó ellátásokról, valamint ő végzi el a hivatalos kérvények, dokumentumok benyújtását, minimális ellenszolgáltatásért. A településen élőknek és néhány környező település lakosának egy személyben végzi a hivatalos ügyeik intézését, nem csak a szociális ellátások terén” (Loncsák 2015).

KÖZELKÉP

statisztikai adatok hiánya miatt a segítőnk információi nélkül ebben a térségben a kérdőíves adatfelvételt nem tudtuk volna lebonyolítani. Mindhárom településen az informátorunk által elkészített utcatervek alapján kerestük fel a gyermekes háztartásokat. A válaszadó az esetek többségében az édesanya volt, máshol a gyermekek legközelebbi felnőtt hozzátartozói, akik ottlétünkkor éppen otthon tartózkodtak. Minden, a háztartásban élő gyermekre kitöltésre került egy-egy gyermekekre vonatkozó kérdőív is. Összesen 139 háztartásról és 253 gyermekről nyertünk adatokat (1. táblázat). A helyi segítővel történő egyeztetések után a gyermekes háztartások szinte teljes köre a mintánkba került.

1. táblázat. Rögzített kérdőívek száma településenként (db)

Település	1. település	2. település	3. település	Összesen
Háztartás kérdőívek (db)	96	25	18	139
Gyermek kérdőívek (db)	181	40	32	253
Összesen	277	65	50	392

Forrás: Saját szerkesztés

A kvantitatív eredmények szerint a háztartások csaknem egyharmadában az általános iskolai végzettség tekinthető a legmagasabbnak (29,4%), viszont kiemelkedően magas a középfokú, de még nem diplomás végzettségek aránya (45,3%), ezen belül is leginkább a szakmát adó középiskolai végzettségek (32,4%) száma. Felsőfokú végzettséggel csupán a háztartások 8,6 százalékában rendelkeznek. A háztartások csaknem felében találtunk legalább középfokú végzettséggel rendelkező családtagot, a diplomások száma viszont rendkívül alacsony. Az iskolai végzettségek szintjének előzetesen kiemelt jelentőséget és hatást tulajdonítottunk, de ez a hatás a vizsgált településeken élő háztartások általános szegénysége és a térség munkahiánysos volta miatt nem érvényesül.

A kvalitatív adatfelvétel szakértői mintavétel alapján készült. A 23 feltáró interjú felvételére egyetlen kiválasztott településen került sor, az interjúk közül 3 készült helyi döntéshozóval (egyházi vezető, önkéntes közvetítő, cigány családokat támogató civil segítő), és 20 az érintettekkel. Az interjúalanyok kiválasztása két fő szempont alapján történt. Egyrészt, fontosnak tartottuk, hogy olyan háztartásokat, családokat keressünk fel, ahol az eltartó nem rendelkezik biztos jövedelemmel, másrészt az is a kiválasztás kritériuma volt, hogy az interjúalanyokat saját, szubjektív megítélésük szerint a környezetük szegényként kategorizálja. Ez a másodlagos kritérium végül a helyszínen fontosabb szelekciós tényezőnek bizonyult, mint a biztos jövedelem, mivel olyan kiterjedt szegénységben élnek a település lakói, hogy egyrészt a lakos-

KÖZELKÉP

ság legnagyobb része nem rendelkezik biztos jövedelemmel, másrészt a szinte közel azonos szintű rendkívül alacsony életszínvonal nem különbözteti meg szubjektív értelemben sem egymástól az ott élőket. Az interjúalanyaink közül 10 cigány⁵ és 10 nem cigány származású volt. Az interjúk alátámasztották, kiegészítették a kérdőíves adatfelvételünk eredményeit, vagy részletesebb magyarázattal szolgáltak azokhoz.

3. A háztartások életszínvonala és deprivációs jellemzői

AZ EGYÜTTÉLÉSEK SZERKEZETE

A megkérdezett háztartásokban leginkább a három-hat fős együttélések a tipikusak, a 2 fővel rendelkező háztartások nem jellemzőek. A 139 gyermekes háztartás többségében egy (45,3%) vagy két gyermeket (33,1%) nevelnek, egyötödükben három vagy annál is több gyermek él. A családszerkezeti jellemzők szerint a családtagok több mint fele nem nukleáris, hanem kiterjesztett családban él (53,6%), vagyis az együtt élő háztartástagok között a gyermekeken és a szüleiken túl egyéb felnőtt családtagokat is találunk. Ezek olyan több családmagból álló kényszeregyüttélések, amelyek úgy keletkeznek, hogy a szülők megengedik felnőtt gyermekeiknek, hogy a párválasztást követően továbbra is velük éljenek a saját családjukkal együtt.

A HÁZTARTÁSOK LAKÁSKÖRÜLMÉNYEI

A rossz lakáskörülmények és a lakhatási szegénység a szegénységben élők helyzetének tartós rögzülését okozhatja, és egyben a szegénység átörökítésének egyik legértelmezesebb tényezője. Ezért is vizsgáltuk a felkeresett családok lakáskörülményeit, amelynek keretében a lakások felszereltségére, komfortfokozatára, a lakás fizikai állapotára és a lakókörnyezet minőségére kérdeztünk rá. Eredményeink szerint a gyermekes családok lakásainak komfortfokozata rendkívül alacsony szintű. Önálló konyha szinte minden épületben van, de fürdőszoba csupán a háztartások 64 százalékában, és vízöblítéses WC is csak alig minden második házban (47%) található. Az ivóvízellátás kritikus. A háztartások csupán 18,7 százalékának van esélye arra, hogy vezetékcsatlakozással használhasson, a többi háztartás a vízhez jutást másként kénytelen megoldani (az ivóvízhálózat nincs megfelelően kiépítve a vizsgált magyar falvakban). Ez azt is jelenti, hogy a háztartások négyötöde nem ivóvíz minőségű vizet fogyaszt, nem azzal főz, mos, és nem is azzal tisztálkodik. A kérdezőbiztosok értékelése alapján a lakóházaknak még az egytizede sem problémamentes, a házak 43,3 százalékát rossz vagy nagyon rossz állagúnak ítélték. A cigányok szegregált, telepszerű

⁵ Azokat tekintettük cigány származásúnak, akiket a helyi segítő cigány származásúnak tartott.

KÖZELKÉP

körülmények között élnek. A lakásaik saját tulajdonban vannak, egy részük a 2001-es nagy árvíz után épült téglaeépítésű egy- vagy többszobás ház. A házak dohosak, penészesek, hullik a vakolat, hiányoznak a nyílászárók és a szigetelés. Lakásaikban tipikusan nincs fürdőszoba és vízöblítéses WC. A közművek hiányát különböző technikákkal pótolják. Elmondásaik alapján a legfontosabb a villanyáram, annak kifizetése elsődleges preferencia. A fűtést és az ivóvíz pótlását könnyebben meg tudják oldani alternatív módszerekkel is. A tűzifát az erdőből szedik, az ivóvizet fúrott kútból húzzák, vagy az utcában lakóktól kérik, ha a saját kútjukban éppen nincs víz.

DEPRIVÁCIÓS JELLEMZŐK

Kutatásunk tervezése során a relatív szegénységi szintet (jövedelemszint szerint) szerettük volna mérni a gyermekes háztartások körében, és különbséget szerettünk volna tenni a szegénységben élő és a nem szegénységben élő háztartások között az egyes vizsgált dimenziók szerint. Ugyanakkor a korábban bemutatott körülmények, elsősorban az általánosan kiterjedt szegénység miatt jövedelemszinttel mérhető szegénységi küszöb alapján nem tudtunk mérni, és nem tudtunk elkülöníthető csoportokat beazonosítani. Ezért úgy döntöttünk, hogy a fogyasztási szegénység (depriváció) alapján teszünk különbséget a három település gyermekes háztartásainak csoportjai között.

Az Európa 2020 stratégia (2010) indikátorai a lehető legtágabb értelemben határozzák meg a szegénység és társadalmi kirekesztődés kockázatában élők körét. Az összetett szegénységi és kirekesztettségi mutató (AROE – At Risk of Poverty of Social Exclusion) meghatározása szerint azok a személyek vannak kitéve a kockázatnak, akik vagy jövedelmi szegények, és/vagy alacsony munkaintenzitású háztartásokban élnek (munkaszegénység), és/vagy súlyos anyagi deprivációban élnek (kilenc fogyasztási tételből legalább négyben anyagi okok miatt hiányt szenvednek). Ezek alapján az Európai Unióban a teljes népesség 8,1 százaléka súlyosan deprivált (2014-es referenciaév). Arányuk Bulgáriában a legmagasabb (34,2%) és Svédországban a legalacsonyabb (0,7%) (KSH 2016). Az Unióban a lakosság számára a legnagyobb nehézséget a váratlan kiadások fedezése (37,3%) és az egyhetes pihenés jelenteti (34,3%). Magyarországon az uniós átlag kétszerese, a teljes népesség 16,2 százaléka súlyosan deprivált (2015-ös referenciaév) (KSH 2016). Hasonlóan az uniós eredményekhez, a magyar lakosság számára is a váratlan kiadások fedezése és az egyhetes pihenés finanszírozása jelenti a legnagyobb nehézséget, de mindkét esetben arányaiban jóval nagyobb mértékben, mint az Unióban, a népesség felét érintő problémaként. Az általunk vizsgált térségben ezen összefüggésekre nem készültek adatfelvételek, így a szegénységi és kirekesztődési kockázatban élők arányára és az

KÖZELKÉP

érintettek helyzetére vonatkozóan előzetes információk nem álltak rendelkezésre. A térségben zajló kutatásunk módszertanát ez alapvetően határozta meg.

Az anyagi deprivációban élő háztartásokat az adatbázisban található változókból képzett deprivációs index alapján azonosítottuk be. A háztartásokat (és a bennük élőket) akkor tekintettük depriváltaknak, ha az anyagi nélkülözés alábbi (AROPE⁶) kilenc dimenziójából legalább háromban, és súlyosan depriváltaknak, ha legalább négyben érintettek:

- hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátralékuk van;
- a lakás megfelelő fűtésének hiánya;
- váratlan kiadások fedezetének hiánya;
- kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya;
- évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya;
- anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival;
- anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel;
- anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval;
- anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.

A deprivációs index alapján a megkérdezett gyermekes háztartások fele deprivált, a depriváltak csaknem kétharmada (69,6%) súlyosan deprivált. Az összes háztartáson belül a családok 34,8 százaléka súlyosan deprivált, amely rendkívül kritikus szintű fogyasztási szegénységet jelez.

A deprivált és súlyosan deprivált háztartások 52,0 százalékában nincs bejelentett munkából származó jövedelemmel rendelkező aktív családtag, körükben leginkább a kiszámíthatatlanabb alkalmi munkák és a gyermekek után járó szociális juttatások szerepe és jelentősége a meghatározó. Az ilyen körülmények között élő családok jövedelmi szempontból teljes létbizonytalanságban és anyagi kiszolgáltatottságban élnek, jelentős többségük semmilyen megtakarítással sem rendelkezik (88,5%). A fogyasztási szegénység mellett jelentős körükben az anyagi létbizonytalanság is, a megkérdezettek csaknem kétharmadában előfordult, hogy az elmúlt egy évben hónap végére elfogyott a pénzük. A rossz anyagi helyzet maga után vonja az eladósodottságot is. A gyermekes háztartások eladósodottságának vizsgálata során arra kérdeztünk rá, hogy van-e bármilyen tartozásuk, és ha van, az mely területeken keletkezik? Az eladósodottság a gyermekes háztartások 26,6 százalékát érinti. Az adósságszerkezet sajátos összetételű, elsősorban az határozza meg, hogy a megkérdezett háztartások fogyasztásszerkezete mennyire összetett. A tartozóknak leginkább 1-3 kategóriában van tartozásuk, elsősorban a gázszámla-, villanyszámla-elmaradások, a bolti tartozások, és a családnak/barátnak/ismerősnek történő tartozások a meghatározók.

⁶ At Risk of Poverty of Social Exclusion.

KÖZELKÉP

A kiegészítő interjúkból kapott válaszok alapján a háztartásokban három bevételi kategóriát azonosítottunk: akik csak segélyből élnek, akik segélyből és alkalmi munkákból, és akik csak alkalmi munkákból élnek. Akik csak segélyből élnek, ott több, a megélhetést nehezítő tényező is jelen van, tartós betegségek, magas gyermekszám, állandó uzsorakölcsönök, analfabetizmus és rossz lakáskörülmények. Ez a kategória csak a cigány származású válaszadóink körében volt jellemző. A csak alkalmi munkákból élők kategória mindkét csoportra jellemző, közös bennük, hogy megfelelő lakáskörülményekkel az ebbe a kategóriába tartozók sem rendelkeznek, de az ebbe a kategóriába sorolt cigányoknak is tartozásaik vannak az uzsorás felé. Azokban a családokban, amelyekben alkalmi munkát is végeznek és segélyt is kapnak, a segély (elsősorban gyermekek után járó anyasági támogatás) egyfajta állandó biztonságot nyújt. Ezt a pénzt többnyire minden kifizetéskor a boltba viszik, mivel egész hónapban hitelbe vásároltak. Ebben a rendszerben a boltos számon tartja, kinek mennyi segély jár, és a biztosan várható bevétel nagyságának ismeretében ezt az összeget előre levásárolhatják az emberek az adott hónapban.

„Hát, jól járunk, mert itten van ez az ábéce, ez az Ildikónál, onnan hordok hitelbe, oszt így mikor van a gyerekpénz, akkor megadjuk. Mer az kialakul mindig, osztán az már megbizik, hogy na abban, úgyhogy 600-700 grivnyáig na össze szokott gyűlni, oszt mikor megvan a gyerekpénz, abból megadjuk, oszt így ha valami még hiányzik, vagy kell valamilyen tisztálkodószer, mosogatószer, akkor megyünk osztán akkor beírja. Ű is jól jár, mi is, mert úgyse, nahát hát több van a bótba, egyszerre annyit úgyse ad el, így meg ideadja, az ember meg tudja úgyis, hogy meg kell adni.” (Nem cigány nő, napszámos, elvált, 6 gyermeket nevel)

Az interjúkból az is kiderült, hogy a kiadások szerkezete viszonylag egységes, melynek legfőbb jellemzője a fogyasztás eltolódása a fizikai szükségletek kielégítése felé. A legtöbb pénzt élelmiszerre költik az interjúalanyok, a jövedelmük közel egésze erre megy el, vannak, akiknek a fő kiadásaikban megjelennek még a gyógyszerek, illetve, ha marad még költhető pénzük, azt ruházkodásra költik.

„Hát ennivalóra, meg ruhára, ha jut, ha nem jut, akkor amit el lehet nélkülözni, azt elnélkülözzük. Itt az élelem a fontos, ruhába eljárnak, ami van. Az élelmet azt muszáj megvenni, evvel úgy vagyunk, de hát eztet tudja mindenki.” (Nem cigány nő, házasságban, mindketten napszámosok, 3 gyermeket nevelnek)

Eredményeink szerint a nem cigány válaszadók többet tudnak fordítani ruházkodásra, illetve körükben nagyobb eséllyel találunk olyan családokat, akik háztáji

KÖZELKÉP

gazdaságba fektetnek, haszonállatokat tartanak vagy növénytermesztésbe kezdtek a megélhetési esélyeik javítása érdekében.

Interjúalanyainktól azt is kérdeztük, hogy milyen fogyasztásokat engedhetnek meg maguknak, milyen dolgokra költenek leginkább. A cigány válaszadók között akadtak olyanok is, akik a napi egyszerű meleg ételt sem engedhetik meg maguknak.

„Nem nagyon, van hogy napokig se nagyon (eszek – szerzők), csak valamiket... Hát egy kis pergelt leveseket főzök, meg Rózsika néninél most vettem ezt a kis fuszrát, ami ócsó. Amire tudok létesülni drága, aztat tudom csinálni.” (Cigány nő, házas, háztartásbeli, férje munkanélküli, 3 gyermeket nevelnek)

Az, hogy nem tudnak 2-3 naponta húst fogyasztani, előfordult a cigány és a nem cigány származású válaszadók között is:

„Mikor kikerül akkor eszünk, mikor nem, akkor nem eszünk.” (Cigány nő, házas, háztartásbeli, férje napszámos, 3 gyermeket nevelnek)

„Hát valamikor, nem mindég, nem mindég van rá, hozzá vagyunk szokva, hogyha nincs, akkor nincs. Így vagyunk hozzászokva, de valami meleg ételt eszünk minden nap.” (Nem cigány nő, házas, mindketten napszámosok, 1 gyermeket nevelnek)

Akik az előző két tényező (élelmiszer, ruházkodás) valamelyikét nem engedhetik meg maguknak, azok a tartós fogyasztási cikkek sem, viszont azokban a lakásokban, ahol elektromos áram van, ott minden esetben volt televízió is. A megkérdezettek között luxuscikknek és egyben hiánycikknek is számított az új meleg kabát télre, a hűtő, a fagyasztó, a tűzhely, sok esetben az évszaknak megfelelő lábbeli is, ez egyaránt jellemző volt a cigány és a nem cigány származású interjúalanyainkra is. Ünnepekkor az ajándékozást nem engedhetik meg maguknak a megkérdezett családok, vannak, akik ezt természetesnek veszik, de olyanok is, akik szégyellik.

„Hát ajándékra nem nagyon van (mosolyog, sajnálkozóan), pláne épp télen, karácsonyra. Tavaly is úgy jött haza (az eltartó férfi, aki a településtől messze vállal munkát), meg mindig, hogy mire az ünnepek jönnek, sose tud pénzt hozni. Utána, ha itthon már elmegy dógozni, örül az ember, ha megvan minden nap az ennivalóra.” (Nem cigány háztartásbeli nő, házas, férje napszámos, 3 gyermeket nevelnek)

„Nem ajándékozunk mi, eszünk, igyekszünk, hogy olyankor lehessen enni. Vannak olyan cigányok is itt, akik nem járnak Moszkvába, azok itt élnek, kosárból,

KÖZELKÉP

*vesszőből font kosárokból, télen nagyon kötik azért, hogy legyen miből enni.”
(Nem cigány férfi, elvált, napszámos, 1 gyermeket nevel)*

4. Munkaerőpiaci helyzet – jövedelemszerzési lehetőségek és formák A munkavégzés formái és jellemzői a gyermekes háztartásokban

HIVATALOS, BEJELENTETT MUNKAVÉGZÉS

A háztartások jólétének a meghatározója, hogy az elérhető munkahelyek hogyan oszlanak meg a térség háztartásai között, vagyis milyen azok munkaintenzitása. Az egyéni szintű munkaerőpiaci aktivitások eltérő jóléti hatással bírnak. E jóléti hatások nagysága erősen függ attól, hogy milyen a meglévő munkahelyek háztartások közötti eloszlása. Nagyon gyakori, hogy a jóléti mutatók alapegysége nem az egyén, hanem a háztartás, függetlenül attól, hogy a munkaerőpiaci statisztikák általában az egyénekre vonatkoznak. A nagyon alacsony munkaintenzitású háztartások a társadalom legsérülékenyebb csoportjaihoz tartoznak. Mivel a munkaerőpiacon kevésbé integráltak, jövedelemszerző képességük is a legrosszabb, ezért szegénységben vagy annak kockázatával élnek.

A vizsgált gyermekes családok és háztartások foglalkoztatottsági helyzetének és munkaerőpiaci jellemzőinek feltárása érdekében a háztartás összes aktív korú tagjára vonatkozóan rákérdeztünk, hogy jelenleg dolgoznak-e, illetve, hogy dolgoztak-e az elmúlt 12 hónapban, és ha igen, mennyi időt töltöttek munkavégzéssel. A válaszokból munkaintenzitás-skálát⁷ alkottunk. A munkaintenzitás-mutató értéke 0 és 1 közé eshet, amelyben a 0 érték jelenti, hogy a megkérdezett háztartásában senki sem dolgozott a vizsgált időszakban, az 1 pedig, hogy mindenki teljes munkaidőben dolgozott a teljes referenciaévben. Nagyon alacsony munkaintenzitásúnak tekintettük azokat a háztartásokat, amelyekben a munkaképes korú felnőttek a referenciaévben a teljes munkapotenciáljuk kevesebb, mint 20 százalékát töltötték munkával (vagyis a munkaintenzitás értéke max. 0,2).

A munkaerőpiaci jelenlét mértékének meghatározásához külön kategóriaként vizsgáltuk a bejelentett alkalmazottként (főállású foglalkoztatott) végzett tevékenységeket és külön az alkalmi munkavégzéseket is. A következőkben ezek eredményeit ismertetjük, külön az elsődleges munkaerőpiaci részvételt, majd együttesen az alkalmi munkával összesítve. Mivel a háztartásokban, akár kiskorú gyermek, akár 59 éven felüli felnőtt családtag az eltartó (mindkét eset előfordul), az életkori követelmények miatt nem vehetők figyelembe, ezért az eredményeink a 18–59 éves felnőtt-

⁷ A háztartások munkaintenzitásának meghatározásához a háztartásokban élő összes munkaképes korú személy (18–59 év közötti) elmúlt 12 hónapban munkával töltött idejét viszonyítottuk az elméletileg munkával tölthető időhöz.

KÖZELKÉP

tek munkával töltött idejére vonatkozatható (a háztartások számát korrigáltuk az életkorral).

Az adatok azt mutatják, hogy a gyermekes háztartások aktív korú felnőtt családtagjainak csaknem fele egyáltalán nem volt jelen a kérdezést megelőző egy évben az elsődleges munkaerőpiacon (2. táblázat). A legmagasabb munkaintenzitású háztartások, amelyek tagjainak szinte egész évben, de legalább az év kétharmad részében alkalmazásban végzett munkája volt, a megkérdezett háztartások mindössze 15,5 százalékát teszik ki.

2. táblázat. Háztartások munkaintenzitása (alkalmi munka nélkül)

Munkaintenzitás	Háztartások száma (db)	%
0	55	47,4
0,1-0,33	10	8,6
0,34-0,66	33	28,4
0,67-1	18	15,5
Összesen	116	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

A részletező bontásban egyértelműen látszik, hogy a vizsgált kárpátaljai magyar falvakban két nagy csoportja van az ott élőknek a munka intenzitása szempontjából. Az egyik csoport aktív korú felnőtt tagjai semmilyen kapcsolatban nincsenek az elsődleges munkaerőpiaccal (47,4%), a másik tagjai pedig éppen az év felében dolgoztak (0,5 munkaintenzitás, 21,9%).

ALKALMI MUNKÁK

Az alkalmi munkavégzésekkel együtt számolva a háztartások munkaintenzitását, a munkában töltött idő mennyisége egyértelműen nő, vagyis a térség munkaerőpiacát jelentősen meghatározza az alkalmi munkák világa. A 3. táblázat eredményei szerint a korábbiakban nulla munkaintenzitású háztartások száma több mint a felére csökkent (47,4%-ról 22,0%-ra) és megnőtt a második és harmadik intenzitású harmadba sorolt háztartások száma. Különösen szembeűnő a legmagasabb harmadban szereplő háztartások arányának jelentős növekedése, amely a korábbiakhoz képest több mint a duplájára emelkedett (15,5%-ról 36,4%-ra). Vagyis az alkalmi munkák bevonásával a korábbi munkaerőpiaci karakterisztika megváltozik és a foglalkoztatási hangsúlyok máshová tevődnek. Az alkalmi munkák figyelembe vételével a háztartások egyik meghatározó csoportját a 0,5-es (legalább egy fél éven át dolgozó)

KÖZELKÉP

munkaintenzitású háztartások jelentik (26,3%), a másik jelentős csoportot pedig az 1,0-es, vagyis az egész évben teljes munkaidőben dolgozó háztartások. A harmadik meghatározó csoport továbbra is a nullaintenzitású háztartásokat jelenti (19%). Ha ez utóbbihoz még hozzászámítjuk a nagyon alacsony munkaintenzitású (max. 0,2) háztartásokat, akkor a vizsgált háztartások egynegyedét továbbra is a munkaerőpiacról szinte teljes mértékben kiszorult, munkajövedelmek nélküli háztartások teszik ki.

3. táblázat. Háztartások munkaintenzitása (alkalmi munkával együtt)

Munkaintenzitás	Háztartások száma	%
0	26	22,0
0,1-0,33	10	8,5
0,34-0,66	39	33,1
0,67-1	43	36,4
Összesen	118	100,0

Forrás: Saját szerkesztés

Az eredmények szerint tehát a vizsgált háztartásokban rendkívül alacsony a foglalkoztatás, a munka eloszlása a háztartások között nagyon egyenlőtlen. Bár, nem állnak rendelkezésre ukrainai összehasonlító statisztikák, de az EUROSTAT 2016-os eredményei szerint Magyarországon kb. 10 százalék volt 2015-ben az alacsony munkaintenzitású népesség aránya (az ezt megelőző években a 12 százalékot is meghaladta), amely kifejezetten magasnak mondható a visegrádi országok eredményeihez képest (minden országban 8 százalék alatti) (EUROSTAT 2016). Ehhez képest az általunk vizsgált kárpátaljai magyar falvakban kritikusan magas az alacsony munkaintenzitású háztartások száma. Ez annál is inkább súlyos probléma, mert a helyi jóléti rendszer, illetve annak hiánya nem képes kompenzálni vagy ellensúlyozni az ebből fakadó elszegényedési folyamatokat.

INGÁZÁS ÉS MOBILITÁS

Az ingázás és a mobilitási lehetőségek, valamint a társadalmi kapcsolatok feltérképezése érdekében vizsgáltuk, hogy a munkát végzők milyen messzire utaznak a munkájuk érdekében az otthonaiktól. Az eredmények szerint a gyermekes háztartások felnőtt tagjai nem mobilak, falujuk és/vagy a közeli falvak zárt rendszerében élnek. A többség saját falujában dolgozik, de, mint ahogyan a korábbiakban is bemutattuk, a háztartások nagyon jelentős részében nincs munkavégző családtag, így esetükben az ingázás természetesen hiányzik. A közeli falvakban vagy kisváro-

KÖZELKÉP

sokban dolgozók sem távolodnak el jelentős módon a falujuktól, ezzel együtt nem is adódik lehetőség számukra a kapcsolati tőkéjük bővítésére, a társas kapcsolataik minőségének javítására. Ebben a problémában a megkérdezett háztartások nagyon magas aránya, csaknem 70 százaléka érintett. Kisebb mértékben, de jelen van a külföldre irányuló munkavállalás is, a gyermekes háztartások 15 százalékában külföldön munkát végző családtag is él. Elsősorban Oroszország és Magyarország a két munkavállalási célország.

A munkaerőpiaci mobilitás hiánya egyfajta önszegregációs hatásként is működik a vizsgált térségben, melynek eredményeként egy hátrányos helyzetű kisebbségi csoport izolálódásának jelenségeit tapasztaljuk. Az itt élő családokat a technológiai fejlődés és a termelőkapacitások hiánya sem ösztönzi az elvándorlásra. Arra a kutatási kérdéseinkre, hogy a válaszadók szeretnek-e itt élni, illetve tervezik-e az elköltözést, szinte egyöntetűen azt válaszolták, hogy nagyon szeretnek a falujukban élni és szinte senki sem tervezi az elköltözést.

Az etnikai és területi szegregáció jelentősen gátolja a munkaerőpiaci kapcsolatok kiépítését, és mivel a megkérdezettek családjaiban nem igen működnek megfelelő számban külső munkaerőpiaci kapcsolatok (hiányoznak a híd-szerű kapcsolatok), amelyek összekapcsolnák a munkalehetőségekkel az itt élő embereket, felerősödik a saját közösségeiken belüli kapcsolatok befolyásoló hatása. Ez tartósítja a szegénységet és növeli a társadalmi távolságot a jobb helyzetű közösségekkel szemben.

A döntéshozókkal készült interjúink alapján a térségben az atipikus foglalkoztatási formák a meghatározóak. Ezek, bár rendszertelenek, de napról napra jól szervezhetőek. Ezek közül a legtöbb ember a napszámos munkákba tud bekapcsolódni, amely a térség fő foglalkoztatási formája, egyaránt jellemzi a városi jellegű településeket és a falvakat is. Két típusa is megjelenik, a helyi és a külföldi napszámok. A helyi napszámok elsősorban az adott településekre és a környező falvakra koncentrálódnak, ezek kevés bérrel és egész napos fizikai munkával járnak, és többnyire mezőgazdasági kisegítő munkákat jelentenek. A külföldön végzett napszámok sorában két célország a meghatározó: Magyarország és Oroszország. Az itt végezhető munkák elsősorban építőipari kisegítő munkák. Az országhatár közelségére további atipikus, sok esetben illegális munkák épültek, például utasok szállítása a határon át, üzemanyag és áruk „csencselése”, valamint élvezeti cikkek (pl. cigaretta) csempészete. A válaszokból viszont kiderül, hogy ezek sem jelentenek anyagi biztonságot, nem járnak állandó bevétellel és a lebukás kockázata is nagyon magas.

A megkérdezett interjúalanyaink szerint a térségben élők legsúlyosabb problémái a helyi munkalehetőségek hiányából adódnak. Ennek egyik következménye az érzékelésük szerint egyre növekvő elvándorlás (munkamigráció) is, a családfenntartó férfiak kénytelenek más országban keresni munkalehetőségeket. Interjúalanyaink elmondása szerint ez a folyamat kezdetén inkább a férfiak ingázását jelenti a

KÖZELKÉP

család és a távoli munkahely között, később viszont sok esetben végleges lakóhelyváltással is jár.

A megkérdezettek körében általánosan jellemző tevékenységek a hagyományos kézimunkák is cigányok és nem cigányok körében egyaránt. Ilyen jellegzetes munka a cigányoknál a kosárfonás, vályogvetés, ereszcsonna készítés, a nem cigányoknál pedig a varrás. Külön jövedelemszerző technika alakult ki arra az esetre, amikor nem tudnak elmenni napszámba, és más alkalmi munka sem adódik a környéken, ilyenkor a szeméttelpen szedik a vasat, amit leadnak a közeli járási központban.

„A szegényebb cigányok, azok vannak kosárfonók, vannak vályogvető cigányok, vannak, akik napszámosok, mások nem is mennek napszámra, azt már mi is tudjuk, ki kapál jól, meg ki ügyes mozgású, málté mennek szedni, krumpelit szednek, ugorkáznak itt Váriba, ugorkát szedni, ültetni. Na, de mikor már eltelik az az idő, hogy már nincs betakarítás, vagy ültetés vagy mit tudom én, fóliázás, akkor elmennek a szemétdombra és akkor vájják a vasat ... ezek a cigányok kimennek ide a szemétdombra és itt vájják a vasat, szinte alagutakat vágnak a földbe, ahol elvesztődik még az ember is.” (3. döntéshozó)

Olyan időszakok is vannak, amikor a nem cigányok is végzik a vasgyűjtést, férfiak, nők egyaránt. Kemény fizikai munkával jár, de akadnak családok, akiknek a téli hónapokban ez az egyetlen pénzszerzési lehetőségük. Egyéb bevételi forrást képez a szegények körében a szezonális termékek eladása is, említették a diót, a gombát, a fát. Vannak további különleges pénzszerzési módszerek is, az egyik ilyen a gyermek után járó segélyek megosztása a szülők között abban az esetben is, ha az egyik szülő már nem a családdal él. Ilyen helyzet pl., amikor a szülők nem élnek együtt, és az apa nemhogy nem fizet tartásdíjat a gyermekeiért, de jogosultnak érzi magát arra, hogy a gyermekek után járó segélyekből támogatásokból ő is megkapja a saját részét az anyától minden hónapban. Az említett édesanya pedig ebben nem talál kifogásolni valót hiszen, *„az ő gyerekei is...”* (cigány nő, háztartásbeli, 9 gyermeket nevel egyedül).

Ugyancsak különleges megélhetési „üzletágként” alakult ki, hogy egyesek a környéken jellemző ivóvízhiányra, pontosabban a kutak hiányára alapozva kutat építenek valahol a köztéren (utcán), majd pénzt szednek a többi szegénytől a vízért cserébe, és, bár minimális összegekről van szó, de ezzel állandó bevételt biztosítanak maguknak.

Az egyéb bevételeknél kell megjegyeznünk az uzorás rendszert is, amely a cigány származású szegények életét alapvetően meghatározza, de a nem cigány származásúak körében is előfordul. Az alanyaink között vannak, akiknek éppen aktuálisan van adósságuk, és vannak, akiknek mindig. Akik nyáron külföldön dolgoznak, azok télen a településen és környékén nem jutnak munkához, emiatt rákényszerülnek az uzso-

KÖZELKÉP

rára, hogy ne éhezzen a család, nyáron pedig, amikor ismét van munkájuk, visszafizetik a téli kölcsönt. Persze, az is előfordul, hogy csak a kamatot képesek kifizetni, mert általában 20-30, de akár 100 százalékos kamatot is felszámolnak az uzorások.

„Hát amit megkeresünk, menyire elég, hát, van, hogy sok pénzt keresünk, nagyon sokat, van, hogy semmit, ez olyan, hogyha vállalunk akkor keresünk, ha nem vállalunk, akkor nem keresünk. Amit keresünk, abból, mikor hazajövünk, beveszünk belőle enni télire, ameddig kitart, ha elfogy az összes ennivaló, akkor elveszünk annyi pénzt, és nyáron megyünk Moszkvába és ugyan vesznek rá kamatot, nyáron azt mindet visszaadjuk nekik ott fent, van aki adja 25-re 30-ra.” (Nem cigány férfi, elvált, napszámos, 1 gyermeket nevel)

Ha az érintettek nem tudják a kölcsönt teljes egészében megadni, akkor ehhez a következő évben egy újabb hitelösszeg kapcsolódik, amelynek ismét csak egy részét tudják visszafizetni. Ezzel kialakul egy visszafordíthatatlan folyamat, amelyből az adósok önerőből nem tudnak kilépni. Kérdésünkre, hogy miért veszik fel ezeket a visszafizethetetlen hiteleket, egy válaszadónk a következőkkel válaszolt:

„Hát most nem felvenni? Ott bukdoznak ki éhen? Ha nem vennének fel, nem tudnának miből élni, mikor nincs pénz. Persze nem bánják azok, akik adják, hogy honnan adod meg, meg akik felveszik se bánják akkor, hogy több mint a felét még pluszba vissza kell majd adni, csak akkor kapjanak pénzt, mert nincs ennivalóra pénz! Neked kell gondolkodni, hogy csak annyit vegyél el, amit majd meg fogsz tudni adni. Hónaptól hónapig az ember csak dolgozik, eszik, azért dolgozik, hogy egyen.” (Nem cigány férfi, elvált, napszámos, 1 gyermeket nevel)

A MUNKAERŐPIACI JELENLÉT NEMEK SZERINTI KÜLÖNBSÉGEI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Nemek szerint a munkaerőpiaci részvétel terén rendkívül jelentős különbségek tapasztalhatók. A gyermekes nők háztartásbeliek, bérrel járó munkát szinte kizárólag a férfiak végeznek a térségben, illetve több interjúalanyunk esetében is előfordult, hogy a férfiak mellett a kamaszkorú vagy nagyobb gyermekeknek van valamilyen jövedelemszerző tevékenységük. Olyan családot is megismertünk, ahol a kiskorú gyermek a családfenntartó. Ezek a gyermekek zömükben írni-olvasni nem tudó, fél-analfabéta vagy analfabéta szülők gyermekei, akik, még ha nagyon tehetségesek is, kénytelenek a család érdekében a tanulás helyett a munkát választani. A gyermekmunka nem szokatlan jelenség a térségben, általános és elfogadott, elsősorban az

KÖZELKÉP

idősebb gyermekeket érintő probléma. Az általuk végzett munka legtöbb esetben szintén a napszám.

„Nem az volt nekem a baj, hogy nem akartam tovább menni, menni akartam tanulni, azért nem mentem, mert mikor kijártam, 18 éves voltam, és akkor apám, anyám már nem bír, nekem már betegek, öregek mindketten, úgyhogy csak én keresek magunkra, ha mentem vón tovább tanulni, azért ha tanultam volna, nem adtak volna pénzt, nem tudunk volna megélni, nem tudtam volna eltartani anyámat meg apámat. (majdnem sír) Ezért nem tudtam tovább menni tanulni! Pénz se vót, hogy fizessék, élni se volt miből, meg még otthon se lettem volna. Muszáj volt a munkát választanom...” (Nem cigány férfi, napszámos)

A férfiak jóval mobilabb társadalmi csoport, mint a nők, akik beszorulnak a háztartás és a ház körüli munkák végzésébe, és a falu világába. Szerepeik kiegészülnek a mindennapi életvitel ügyeinek intézésével és felelősségével. Ez a különélő életforma mindkét nem számára – a fizikai megterheléseken túl – komoly mentális és párkapcsolati problémákkal is jár, amely az interjúk tanúsága szerint sok esetben a családok teljes széthullását is eredményezi.

„...a férfiak elmennek szezonmunkára munkavállalási vízumokkal, elmennek messzebb a családtól, egy-egy hónapra. Sőt így még el is idegenednek egymástól a családok, és így sok család tönkre is megy emiatt, hogy az apuka külön van, az anyuka itthon a gyerekekkel ugye, és azt, amit ő megkeres, azt itthon be kell osztania az anyukának, meg a családnak ahhoz, hogy fenntartsák magukat.” (Önkéntes összekötő)

További súlyos terheket jelent, hogy a problémákból fakadó állandó bizonytalanságra az emberek egy nagyon jelentős csoportja rendszeres alkoholfogyasztással reagál, a beszámolók szerint az alkoholizmus mindennapossá és elfogadottá vált a vizsgált településeken. Az interjúalanyok szerint „önvédelmi mechanizmusként” működik, amely a pszichés terhek enyhítésére szolgál, valamint oldja a mindennapi nehézségek és kiszolgáltatottság miatt bennük lévő félelmet.

Összegzés

Tanulmányunk a kárpátaljai magyarok életszínvonalát kívánta bemutatni, különös tekintettel a falvakban élő gyermekes családok szegénységére. Bevezetésünkben az ukrainai magyarságot az elérhető statisztikai és népszámlálási adatok alapján mu-

KÖZELKÉP

tattuk be, kitértünk a térség szociodemográfiai, alapvető gazdasági, szociálpolitikai jellemzőire és perifériális munkaerőpiaci helyzetére. A térségben a szegénység vizsgálatára és mérése nem zajlottak kutatások, emiatt elsősorban a feltárás, a gyermek háztartások szegénységének beazonosítása volt a célunk. Kvantitatív és kvalitatív módszerekkel egyaránt dolgoztunk, melyek során a térségre jellemző adathiányok és a nyilvántartás teljes hiánya miatt módszertani nehézségekbe ütköztünk, ezeket térségspecifikus megoldásokkal hidaltuk át. A kérdőíves vizsgálat során 139 háztartáshoz és 253 gyermekhez jutottunk el, a kvalitatív eljárás során pedig 23 feltáró interjú készült.

A vizsgált települések alapvető infrastrukturális ellátottságainak hiánya meghatározta a lakások komfortfokozatát, lakásszegénységét. A földgáz és az ivóvíz részleges hiánya, a csatornázás és a szemétkézelés teljes hiánya a lehetőséget sem teremti meg a nélkülözésektől mentes életre. A gyermekes családokban 2 gyermek az átlag, de inkább jellemző, hogy kiterjesztett családi formákban élnek a megkérdezettek, elsősorban a költségek jobb elosztása miatt. A háztartások szegénységét leginkább a deprivációs jellemzőik mentén tudtuk leírni. A deprivációs index alapján a gyermekes családok fele fogyasztási szegénységben él, ezen családok közel háromnegyede a súlyosan deprivált kategóriába sorolható.

A vizsgált térségben az atipikus munkák váltak tipikussá. Kevés foglalkoztató van a térségben, az általuk kínált munkákat pedig általában az ukrán nyelvet beszélők tölthetik be. A térség munkahiányos környezete miatt az iskolai végzettségnek nincs kimutatható hatása a munkaerőpiaci elhelyezkedésre a magasabb iskolai végzettségűek körében sem. Kiutat vagy alternatívát jelenthet az ingázás, a külföldi munkavállalás, amellyel a családok férfi tagjai esetenként élnek is.

Tipizáltuk a munkavégzések formáit, mértük a háztartások munkaintenzitását. A vizsgált háztartásokban rendkívül alacsony a foglalkoztatás, a munka eloszlása a háztartások között nagyon egyenlőtlen. Megkülönböztettük a hivatalos, bejelentett munkavégzéssel rendelkezőket, az alkalmi munkából élőket és az egyéb, alternatív jövedelemszerző technikákat alkalmazókat. A háztartások negyede szinte teljes mértékben kiszorult a munkaerőpiacról, amely olyan stratégiákat hívott életre, mint a szezonális termékek eladása, a szeméttelapi „vasazás”, a határon átnyúló megélhetési kereskedelem vagy az uzsorás rendszer.

Tanulmányunkban rövid betekintést adtunk a kisebbségi léthelyzetben élő ukrainai magyar gyermekes háztartások kirekesztett életkörülményeibe, bezáródó és izolálódó népességének falusi mindennapjaiba, és a szociális biztonság hiánya miatt kialakult életformák kényszereinek jellemzőibe.

KÖZELKÉP

Irodalom

- Baranyi, B. – Balcsók, I. (2004): *Határ menti együttműködés és a foglalkoztatás kelet-magyarországi helyzetkép*. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- Braun, L. – Csernicskó, I. – Molnár, J. (2010): Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár, 118 p.
- Central Intelligence Agency (2010): *The World Factbook*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> Utolsó letöltés: 2018.06.30.
- Darcsi, K. (2008): A 2006-os ukrainai választások és a kárpátaljai magyarság. In: dr. Soós, K. (szerk.): *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Poliprint, Ungvár, 63–86.
- Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet (2005): *Tájékoztató országtanulmány. Ukrajna*. ESKI Egészségügyi Rendszertudományi Irodája, Budapest.
- Európai Bizottság (2010): *EURÓPA 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf Utolsó letöltés: 2018.04.19.
- Gyémánt, R. (2011): *A határon túli magyarság demográfiai és társadalomstatistikai sajátosságai*. Doktori értekezés, Szeged.
- Kovály, Katalin – Erőss, Ágnes – Tátrai, Patrik (2017): „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 31(2): 3–22.
- Loncsák, Noémi (2015): Szegénységi lét az ukrainai magyarság körében. In: Dobi, Edit (szerk.): *Juvenilia VI. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Printart-Press Kft., Debrecen.
- Molnár, J. – Molnár, D. I. (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.
- Sik, E. (2015): Adalékok a hármashatár háromszoros beágyazottságához. In: Sik Endre – Surányi Ráchel (szerk.): *Határhatások*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar (ELTE TáTK) és Tárki Társadalomkutatási Intézet Zrt. (Tárki), Budapest: 34–94.